

By, marsk og geest 11

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Lokalarkiv & Den antikvariske Samling i Ribe
Forlaget Liljebjerget
1999

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Colourprint, Ribe

©: 1999 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-28-7
ISSN 0905-5649

Udgivet med støtte fra

Ribe Museumslaug:
Deloitte og Touche
Ib Laursen ApS
Kommunedata A/S
Nisap Maskinfabrik A/S
Ribe Jernindustri A/S
Ribe Maskinfabrik A/S
Ripensa A/S
Ripladan A/S

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804

Illustration på forsiden, se s. 24

Illustrationer på bagsiden, se s. 20, 37, 54 og 75

Indhold

Torbjörn Jakobsson Holback	
Svårtolkade spår efter en metallurgisk process	
- ett danskt exempel och dess paralleller i omvärlden	5
<i>Traces of a metallurgical process hard to interpret</i>	
- a Danish example and its parallels in the surrounding world	12
Helge Brinch Madsen og Claus Hougaard	
Vikingekunst og tre-dimensionale lædermasker	13
<i>Viking art and three-dimensional leathermasks</i>	21
Søren Mulvad	
Prinsessen på Rådhuset	23
<i>The princess in the town-hall</i>	28
Lis Andersen	
Udgravningen under den gamle bakelitfabrik i Slotsgade	29
<i>The excavation under the old bakelite factory in Slotsgade</i>	38
Jakob Kieffer-Olsen	
Seem Kloster lokaliseret	39
<i>The monastery of Seem localized</i>	42
Lars Christian Bentsen	
Præstegade - den arkæologiske undersøgelse 1998	43
<i>Præstegade - the archaeological examination in 1998</i>	48
Jens Christian Holst	
Middelalderlige fundamenter i Lybeck	
- og andre steder	49
<i>Mittelalterliche Fundamente in Lübeck</i>	
- und anderswo	61
Jens Bruun-Petersen	
Ribe og jernbanen	63
<i>Ribe and the railway</i>	77
Ribe Museumslaug	78

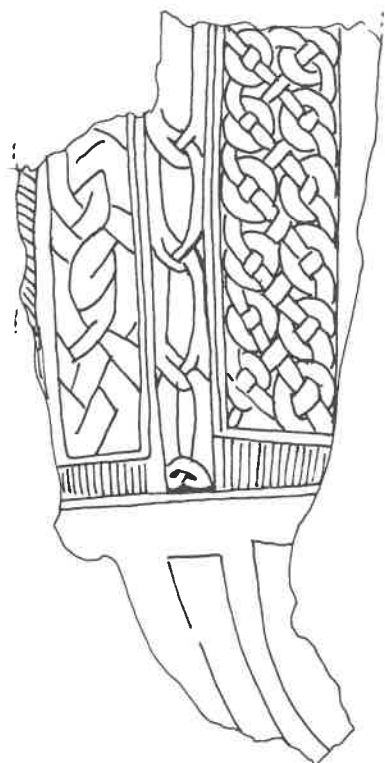

Fig. 3. Fragment af knivskede af læder med oppresset motiv fundet i Dublin. Efter O'Meadhra 1987, s. 54.

Fragment of a leather knife sheath with motif in leather plastics found in Dublin.

Fig. 4. Fragment af sværdskede af læder med oppresset motiv fundet i Dublin. Efter O'Meadhra 1987, s. 54.

Fragment of a leather sword sheath with motif in leather plastics found in Dublin.

og foldes i alle retninger, hvorved tre-dimensionale figurer fremkommer. Det har derfor været en oplagt opgave at finde ud af, hvordan de afbildninger af to-dimensionale masker, som vi har så mange af fra vikingetiden, ville have set ud, hvis de havde været lavet skulpturelt. Ved grundige studier af den slags afbildninger har Claus Hougaard været i stand til at aflæse de teknikker, der ligger til grund for fremstilling af tre-dimensionale masker fra vikingetiden.

På grundlag heraf vil vi i det følgende vise et udvalg af Claus Hougaards masker, hvis design er udtegnet fra fotos og tegninger af originalerne. Herved er der opstået skabeloner, som har dannet grundlaget for, hvordan lædermaskerne skal formes. Det er vigtigt at fremhæve, at alle masker er udført af ét sammenhængende stykke læder, der er indskåret, flettet og bearbejdet ud fra de aflæste teknikker. Når dette er gjort på den rette måde, vil sammenfletningerne give masken dens tre-dimensionale facon og holde denne på plads, når læderet er tørret op og blevet hårdt.

Masken på Mammenøksen

I 1868 blev Mammengraven mellem Randers og Viborg udgravet. Et af gravens fornemste stykker var en jernøkse med indlagte sølvtråde og -stifter. På den ene side ses et dyr med fuglehoved og på den anden et motiv, der muligvis forestiller to sammen-slyngede træer. Øverst på skaftet sidder der på dy-

Fig. 5. Bundt af læderstrimler fundet i York. Foto: York Archaeological Trust.

Bundle of leather straps found in York.

residen en lille maske, der er gengivet plan og uden perspektiv (fig. 6). Den har de for tiden karakteristiske brilleformede øjne samt i de øverste hjørner og i den nederste spidse ende spiraler eller snegle, som de omtales i litteraturen.

Den tre-dimensionale rekonstruktion viser en udtryksfuld mandsmaske med store øjne (fig. 7). Håret er samlet over panden i to sammenrullede hårlokker og skægget i en sirlig oprulning. Sådant hår og skæg har krævet en omhyggelig pleje. Det er derfor interessant, at der i samme grav blev fundet et lille uregelmæssigt stykke hvidt voks. Det er blevet foreslået, at Mammenmanden har brugt det ved morgentoiletet, når moustachen skulle snoes². Med rekonstruktionen af øksens maske kan vi støtte forslaget, idet vi forestiller os, at det måske er Mammenmanden vi ser på pragtøksen.

Masken på Västra Strö-monumentet

I Västra Strö i Skåne er bevaret et gravminde, som består af syv store sten, hvoraf de fem er uden ornamenter eller indskrifter. Den ene af de to andre har en runeindskrift og den anden en runeindskrift, en maske og et gudepar (fig. 8). Runeindskriften på stenen med masken og gudeparret lyder: "Fader lod hugge denne sten efter Bjørn, som ejede skib med ham"³. Rekonstruktionen viser en kraftfuld mandsmaske med sammenflettet hår og skæg, hvor under-skægget er tvedelt (fig. 11).

Tissømasken

Sidste år blev der på Fugledegård ved Tissø i Vestsjælland fundet et fragment af et ligearmet bronzespænde fra 800-tallet af hidtil ukendt type (fig. 9). På fragmentet ses en maske i lavt relief. Øjnene er tydeligt angivne med oppressede øjenbryn. Til masken hører et kraftigt sammenflettet skæg. Ligesom den tveskæggede maske fra Västra-Strö har denne også glat isse og lange krøller ved ørene. Masken er knyttet til spændets ramme med en lang hårtot. Denne detalje forekommer også på det treflagede spænde fra Kvarberg i Norge, som vi viste i By, Marsk og Geest 9, fig. 7-13⁴.

Gokstadmasken

I 1880 blev Gokstadskibet udgravet ved Sandefjord i Norge, dateret til ca. år 900 e.Kr.⁵ Det er et 23,3 m langt og 5,25 m bredt skib, som tolkes som et rejse-

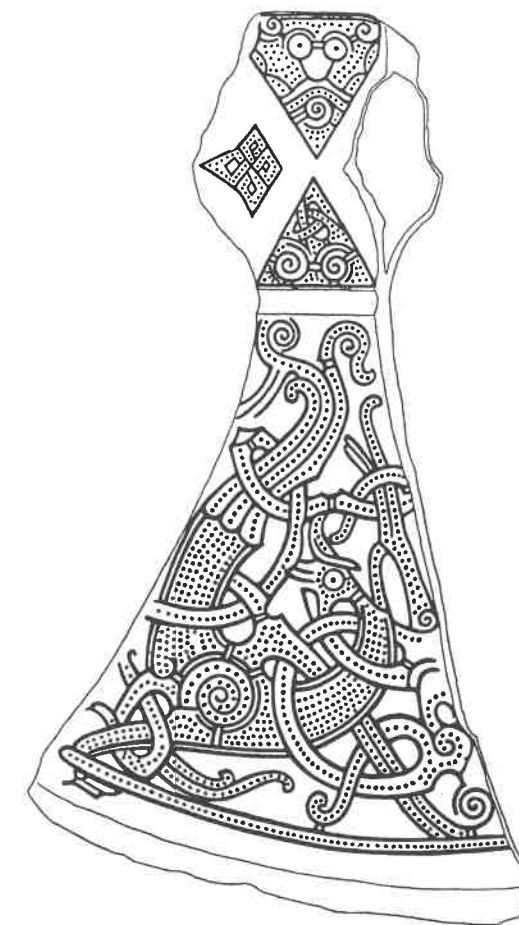
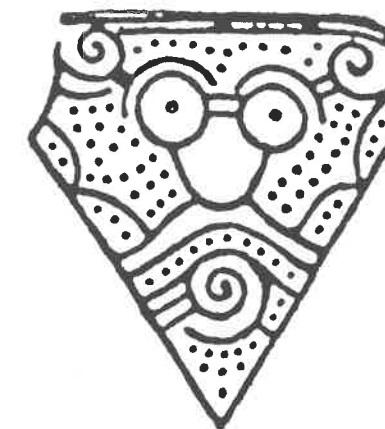

Fig. 6. Dyresiden på Mammenøksen med en forstørrelse af mandsmasken indsat øverst. Efter Magnus Petersens original, tegnet af Bertil Centerwall i Velle 1991, s. 72.

Mask picturing a mans head on the Mammen axe.

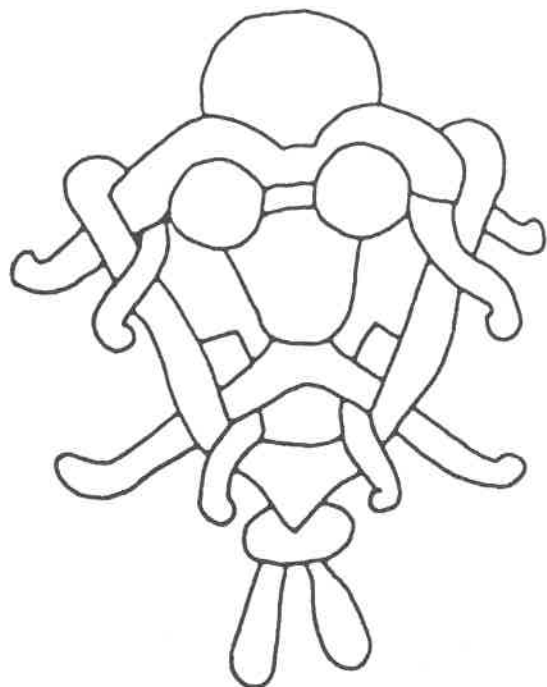

Fig. 8. Maske indridset i Västra Strö-stenen. Efter tegning af Thora Fisker i Moltke 1976, s. 210.

Mask carved in the Västra Strö monument of stone.

Fig. 9. Mandsmaske afbildet i relief på et fragment af et bronzespænde fundet ved Tissø. Digitalt foto: Steen Henriksen, Haderslev Museum.

Mask in relief pictured on a fragment of a bronze fibula found at Tissø.

eller kongeskib⁶. Blandt meget andet blev der i skibet fundet rester af tre robåde, hvor den største er knap 10 m lang. På en af åretoldene til denne båd er der en tydeligt indridset mandsmaske (fig. 10). På rekonstruktionen ser vi igen en sindrigt sammenflettet figur med skæg og højt opsat hår (fig. 12).

Fortolkning af masken

Fra vikingetiden findes mange afbildninger af masker. Særlig rigt er de repræsenteret i Danmark, men de er også kendte i Norge, Sverige og England. De optræder endvidere på Bambergskrinet i Tyskland og Camminskrinet i Polen, som begge menes at være af skandinavisk oprindelse. Vikingetidsmasken defineres som et menneskelignende ansigt i stereotyp udførelse med store, tomme øjenhuler, skitseret næse og mund, skæg og hår som slangeagtige bånd, ofte af et frygtindgydende udseende⁷.

Maskens rolle har været diskuteret af flere fagfolk. Det menes, at den kan have været brugt i kultisk sammenhæng, idet der henvises til den byzantinske kejser Konstantin Porphyrogenetos (regerede 912-959) og dennes bog: *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, I: 83. Heri beskrives "den gotiske fest", som blev opført af formodede skandinaviske lejetropper ved højtideligholdelse af niendedagen af de tolv dage efter Kristi fødsel⁸. I den gotiske leg optræder en afdeling fra livvagten og en anden fra flåden sammen med deres chefer. I hver afdeling forekommer to mænd klædt i skind med hårene udad og masker af forskelligt udseende. Samtlige er bevæbnede med skjolde i venstre hånd og kæppe i højre hånd, og samtidig med at de slår kæppene mod skjoldene råber de uafbrudt: jul, jul, mens de udfører ringdans rundt om kejserens bord. Maskernes funktion kendes ikke, men de må have symboliseret et eller andet, som den kristne kirke har ønsket at tage afstand fra. Blandt andet indskærper ærkebiskop Hincmar af Reims omkring år 900 over for de kristne præster, at de skal forbyde folk at bære dæmonmasker⁹.

Runeeksperten Erik Moltke har foreslået, at maskens oprindelse skal findes i det klassiske Medusahoved, der tjente som et værnende og skræmmende symbol, på samme måde som glasperler med øjne har værnet mod onde øjne¹⁰. På grundlag af Asger Dragsholts eksperimenter mener Moltke, at det er sandsynliggjort, at maskerne har været båret for-

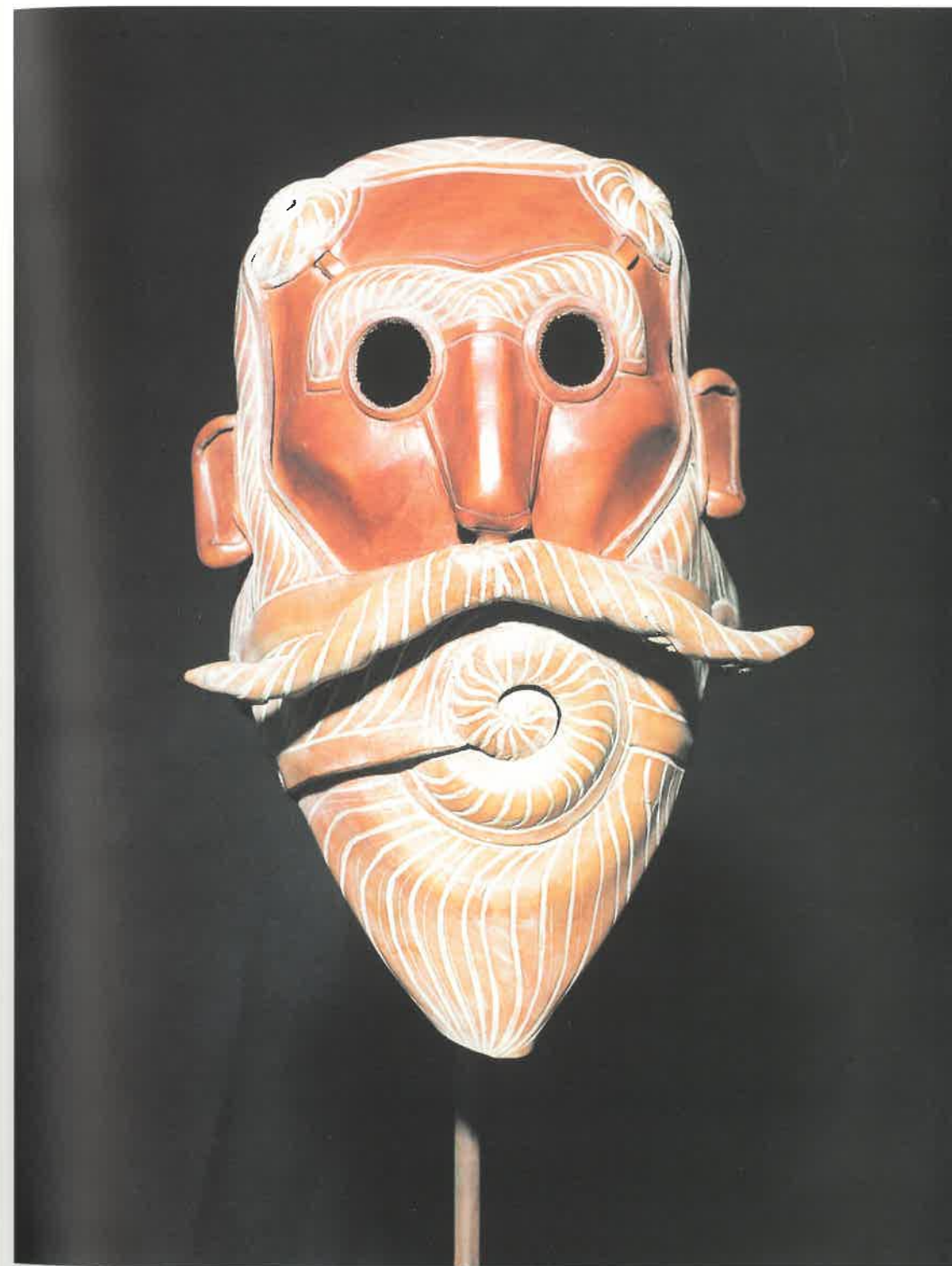

Fig. 7. Masken fra Mammenøksen rekonstrueret i læder af Claus Hougaard.

The mask from the Mammen axe reconstructed in leather.

modentlig i danse eller religiøse optog, hvor den person, der bar masken, skulle forestille en skrækindjagende dæmon¹¹. Samme funktion skulle så også gælde for maskerne på runestenene, som derved skulle værne om gravmindet. Dette kan understøttes af runestenen fra Skjern, Viborg Amt, hvor masken ledsages af en runeindskrift, der lyder: "Sasgerd, Finulvs datter, rejste stenen efter Odinkar, Osbjørns søn, den dyre og hin drottro. - En sejdkarl den mand, som bryder dette dødeminde"¹².

Trods kristne præsters formaninger om, at folk ikke måtte bære dæmonmasker, så holdt de ikke op. En af de mest sejllivede traditioner er julebukken, eller Bette Fanden, som han også undertiden blev kaldt. Han var et skrækindjagende udyr, der kom brasende og larmende ind under julefesten og truede ad folk, samtidig med, at han krævede ind af mad¹³. Han vises her i Claus Hougaards tegning (fig. 13), hvor masken er hentet fra et krykkehåndtag fra Køge, afbildet i By, Marsk og Geest 9 på fig. 21.

Det er klart, at kristendommen ville have den gamle asatro udryddet med al magt. Derfor forbød de alt, hvad der kunne relateres til guder som Odin, Tor, Tyr eller Frej. Når runesten med masker har fået lov at stå, kan det skyldes troen på det afværgende. Alligevel er det nok ikke rigtigt at tolke alle masker fra vikingetiden som udtryk for dæmoni og ukristelighed.

De her viste lædermasker, formet og malet af Claus Hougaard virker ikke dæmoniske eller skrækindjagende, der er noget mere menneskeligt over dem. Især masken på Mammenøksen med de angivne øjne peger i den retning, men den skarpe brillestelsformede aftegnning omkring øjnene taler alligevel for, at også denne figur er og har været en maske. Måske skal nogle af dem tolkes som personportrætter, hvis plastiske udseende fremstår, når motiver med fletværk omtolkes i læder. Måske er det Mammenmanden, der ses på øksen, Hr. Bjørn på Västra Strö-stenen, Hr. Odinkar, Osbjørns søn på Skjern-stenen og den person, der har haft sin plads ved den indridsede åretold på Gokstadskibet.

Skal det viltre skæg og kunstfærdigt opsatte hår forhindre os i at tolke dem som personer? Absolut ikke. Vi ved fra runeindskrifterne, at navnene ofte beskriver en egenskab hos personen eller noget aparte ved hans udseende. Erik Moltke nævner Enrapi, den egenrådige, Wrestr, den vrangvillige,

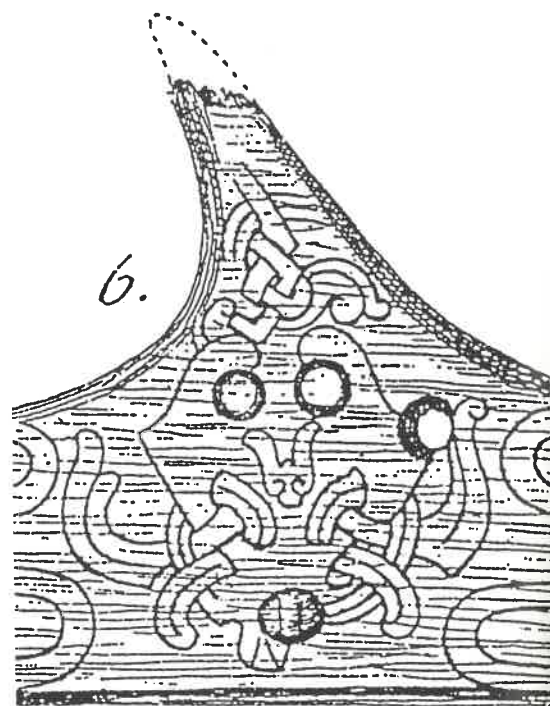

Fig. 10. Maske indridset i åretolden på Gokstadskibet. Efter lithografi af H. Schøyen & H. Hansen i Nicolaysen 1882, Pl. V 6.

Mask carved in a tholepin on the Gokstad ship.

Fain, som den malede eller måske tatoverede, Ful, der betyder den grimme og Spæla, som var en tynd rallik. Desuden kendes jo både Harald Hårfager og Svend Tveskæg. Denne skik blomstrede, ifølge Erik Moltke, i Norden og især i vikingetiden.

Vi er ikke i tvivl om, at mange af de masker og figurafbildninger, der optræder på rune- og billedstene fra vikingetiden kan tolkes ud fra den overlevede asatro. Men når det gælder de enkeltstående masker, som ikke umiddelbart eller absolut kan sættes ind i den sammenhæng, kan vi ikke lade være med at forestille os, at masken må relateres til den person, hvorover gravmindet er rejst.

Vi forestiller os derfor, at de to-dimensionale masker på runesten og andre steder kan have været et heraldisk symbol, som har haft betydning til karakterisering af samtidens kendte og magtfulde personer, hvoraf nogle oven i købet har brugt masken eller rettere grimmen i deres navn. - Som f.eks. Arngrim, fader til Angantyr. Men der er én person ud-

Fig. 11. Masken fra Västra Strö-stenen rekonstrueret i læder af Claus Hougaard.

The mask from the Västra Strö monument of stone reconstructed in leather.

Fig. 12. Masken fra Gokstadskibet rekonstrueret i læder af Claus Hougaard.

The mask from the Gokstad ship reconstructed in leather.

Fig. 13. Masken fra Køgekrykken båret af julebukken Bette Fanden. Tegning: Claus Hougaard.

The mask from the Køge crutch worn by the Christmas goat as imagined by Claus Hougaard.

trykt ved sine fysiognomiske træk, som har fanget vores opmærksomhed, nemlig den i Færeyinga saga omtalte Grim Kampan, som var den første mand, der bosatte sig på Færøerne¹⁴. For kigger man på hans navn "Grim" og "Kampan", så ved vi, at "Grima" er et oldnordisk navn for maske, hjelm eller noget, der skærmer for ansigtet. Derfor er det interessant i denne sammenhæng, at man mener, at "Kampan" har en irsk oprindelse i ordet "Camm", som betyder bukket og foldet. - Altså en bukket og foldet maske, som mest naturligt kan udføres i læder.

Noter

1. O'Meadhra 1979 & 1987.
2. Iversen & Näsman 1991.
3. Moltke 1976.
4. Tak til museumsinspektørerne Lars Jørgensen og Susanne Klingenberg, Nationalmuseet, for tilladelse til at gengive Tissøsmykket.

5. Nicolaysen 1882.
6. Roesdahl 1987.
7. Jacobsen & Moltke 1942.
8. Sjöberg 1907. Ramskou 1975.
9. Kolstrup 1995.
10. Sode 1996.
11. Dragsholt 1961.
12. Moltke 1976.
13. Pio 1990.
14. Magnusson 1973.

Litteratur

- Dragsholt, Asger: Masker. *Skalk* 1961, nr. 1, s. 8-11.
- Iversen, Mette, & Ulf Näsman: Mammengravens indhold. Mette Iversen (ed.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. (=Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII). Højbjerg 1991, s. 45-66.
- Jacobsen, Lis, & Erik Moltke: *Danmarks runeindskrifter*. København 1942.
- Kolstrup, Inger-Lise: *Magi & Kunst*. Skippershoved 1995.
- Magnusson, Magnus: *Viking Expansion Westwards*. London 1973.
- Moltke, Erik: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København 1976.
- Nicolaysen, N.: *Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord*. Kristiania 1882.
- O'Meadhra, Uaininn: *Early Christian, Viking and Romanesque Art. Motif-Pieces from Ireland*. Bind 1 & 2. Stockholm 1979 & 1987.
- Pio, Jørn: *Bogen om Julen*. København 1990.
- Ramskou, Thorkild: Om vikingetidens masker med mere. *Hikuin* 2, 1975, s. 151-158.
- Roesdahl, Else: *Vikingernes Verden*. København 1987.
- Sjöberg, N.: En germansk julefest i Konstantinobel på 900-tallet. *Fataburen. Kulturhistorisk Tidsskrift* 1907, s. 31-35.
- Sode, Torben: *Anatolske glasperler*. København 1996.
- Vellev, Jens: Mammenøksens forskningshistorie. Mette Iversen (ed.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. (=Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII). Højbjerg 1991, s. 67-78.

Summary

Studies of the two-dimensional masks of the viking

age show characteristics which have their roots in the leather craft. Reproduced sculpturally, masks with human features appear. We think that they have had a heraldic meaning for characterizing the persons who have used them.

Helge Brinch Madsen, konservator, cand. phil.
Overgaden oven Vandet 70
1415 København K

Claus Hougaard, kunsthåndværker, maskemager
Calle Posada nr 1
Provins Cadiz
Spanien

Tilrettelægning af manuskriptet:
Jan Holme Andersen, konserveringstekniker
Dronningensgade 8
1420 København K

Prinsessen på Rådhuset

Af Søren Mulvad

Det store portrætmaleri over talerstolen i Borgersalen på Ribe Rådhus har længe været identificeret som en dansk dronning. Dette er urigtigt. Nedenfor redegøres for, hvilke indicier der taler for, at det forestiller prinsesse Charlotte Amalie (1706-82). Samtidig redegøres for denne prinsesses levnedsløb, og maleriets historie ridses op.

På Ribe Rådhus, i Borgersalen, hænger et stort portræt af en kongelig dame. Portrættet har været identificeret forskelligt, idet en påskrift på bagsiden vildledende har antaget damen for at være Sofie Magdalene, Kong Christian den VI's dronning. I virkeligheden forestiller portrættet prinsesse Charlotte Amalie, svigerinde til nævnte dronning. Hun var en ganske ubetydelig prinsesse i Det oldenborgske Kongehus' historie. I det følgende skal fortælles lidt om prinsessen, maleriet, og hvorledes det er gået til, at netop dette portræt findes på Ribe Rådhus.

Prinsesse Charlotte Amalie

Den 6. oktober 1706 fødtes en prinsesse på Københavns Slot. Hun var datter af Kong Frederik den IV og hans dronning Louise. Prinsessen blev døbt i Slotskirken og fik i dåben sin farmors navn. Farmoderen var den danske dronning Charlotte Amalie (1650-1714), gift med Kong Christian den V.

Den lille prinsesse kom til verden i en familie, hvori den ægteskabelige sejlads siden faderens ungdom havde stærk slagside. Forældrene havde ikke noget større fællesskab, og dronningen var stærkt bitter over åbenlyst at blive vraget til fordel for andre kvinder, hvoraf den bekendteste var Anna Sofie Reventlow, som Frederik den IV ægtede til sin venstre hånd allerede mens dronning Louise levede. Ved dronningens død den 15. marts 1721 lod kongen liget udstille på et kostbart castrum doloris¹, og den 2. april blev hun bisat i Roskilde. Kongens vogn kørte efter kisten, - men tom! Den 3. april lod kongen sig vie igen til Anna Sofie Reventlow, denne gang til højre hånd. Det var en bitter pille at sluge for den øvrige kongelige familie, og kronprinsen, den senere Christian den VI, tilgav aldrig sin fader dette skridt. Mærkeligt nok

synes det som om den unge Charlotte Amalie kom udmærket ud af det med sin stedmoder, og samtidig bevarede hun et godt forhold til sin kongelige bror. De var eneste søskende, som levede til voksen alder, i det kongelige ægteskab.

Vi hører kun sjældent om prinsesse Charlotte Amalie, hun har opholdt sig i baggrunden, men har uden tvivl kendt sin mors smerte og bitterhed over at være blevet tilsidesat i ægteskabet. Ikke desto mindre var prinsesse Charlotte Amalie eneste ledsagende æresdame i den kongelige karet, da den nye dronning, Anna Sofie, holdt sit indtog i København den 15. juli efter at have fejret hvedebrødsdage (for anden gang) på Frederiksberg Slot. Muligvis var prinsessens holdning dikteret af trofast agtelse for sin fars ønske. Han havde foreskrevet, at Anna Sofie skulle agtes som sand dronning i ægteskabet og efter hans død have status som enkedronning. Denne sidste bestemmelse blev underkendt af den senere Christian den VI. Prinsesse Charlotte Amalie skal i øvrigt have været from og stærkt godgørende mod trængende.

Den kongelige broder skænkede sin eneste søster slottet Gyldenlund som bolig. Dette slot havde indtil da været ejet af statholderen i Norge, Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704). Forinden overdragelsen til prinsessen skrev Kong Christian den VI med en diamanttring i en af slottets ruder:

Gyldenlund muss fort

Charlottenlund heisst dieser Ort

- og således har det heddet siden. Skønt ubetydelig i personlig henseende, har denne prinsesse altså sat sig blivende spor i stednavnegivningen. Da prinsessen lod slottet ombygge i 1733, blev den nævnte rude taget ud, indrammet og hængt op i et af de nyistandsatte værelser².